

<https://doi.org/10.36007/4508.2023.71>

„A DEMOKRÁCIA KULISSZÁINAK TAKARÁSÁBAN A GYEPLŐT SZOROSAN KÉZBEN KELL TARTANI”

(Az igazságszolgáltatás rendszerének felépítése Németország
szovjet megszállási övezetében 1945 és 1948 között)

EGED Alice¹

ABSTRACT

Well-organised and predictable jurisdiction is the foundation of social peace. When the Second World War ended, Germany was in ruins, however, and the hard task of rebuilding the country, including the establishment of the justice system, awaited the Germans and the victorious Allies occupying Germany. In the Soviet occupational zone, criminal procedures lacking the rule of law were started, with the indictment for collaborating with the National Socialist regime. As a result, four fifths of people working in the justice system lost their jobs. The process of establishing the new system of jurisdiction was characterised by concentration of power and subordination to political interests. In the recruitment process, superseding of political opponents proved more important than professional expertise.

KEYWORDS

Germany (1945-1948), jurisdiction, establishment of the justice system, Soviet occupational zone, denazification, Eugen Schiffer, lay judge

BEVEZETÉS

A második világháború győztes nagyhatalmai megszállták Németországot, amely katonai veresége következtében elveszítette önállóságát és nemzetközi jogi szuverenitását. Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió 1945 nyarán Potsdamban véglegesítették a megszállási zónák határait, illetve megállapodtak az ország teljes leszerelésében és demilitarizálásában, valamint az úgynevezett náci-tisztítási folyamat megindításában és a háborús bűnösök bíróság elé állításában. A megszállóknak azonban egészen eltérő elképzelései voltak a közös tervek megvalósításának módjáról. A növekvő politikai és ideológiai különbségek végül Németország megosztásához vezettek: létrejött Bizónia, majd Trizónia, a Szovjetunió pedig nagy erővel dolgozott a maga zónájának bolsevizálásán. A győztesek közötti pengéváltások hamar túlléptek a hatalomért és a befolyásért folytatott harcon, és olyan világnézeti konfliktus alakult ki, amelyre George Orwell már 1945 őszén megelőlegezte a hidegháború fogalmát. [1] Orwell egyébként 1945 márciusában, miután az amerikai csapatok bevonultak Kölnbe, az angol *The Observer* tudósítójaként saját szemével győződhetett meg a pusztítás mértékéről. Noha a vérontás és a rombolás Brüsszeltől Sztálingrádig mindenhol nyomot hagyott, a Kölnben látottak olyannyira mélyen megrendítették, hogy szinte kétsége támadt a civilizáció folyamatosságát illetően. [2]

¹ Dr. Eged Alice PhD, Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE), e-mail: eged.alice@drhe.hu. (A szöveg megírása idején a DRHE kutatásfinanszírozási támogatásában részesültem – E. A.)

A SZOVJET HATALOM BERENDEZKEDÉSE A KELETI ZÓNÁBAN

A Vöröshadsereg által megszállt területen a közel hatvanezer főt számláló szovjet katonai adminisztráció, a Németországi Szovjet Katonai Közigazgatás (SMAD) gyakorolta a főhatalmat. Sztálin a SMAD vezetőjévé Zsukov marsallt nevezte ki. A szovjet zóna politikai éthosza az antifasizmuson nyugodott, és ez a rendszert legitimáló ideológia elvben kizárt mindenféle kontinuitást a nemzetiszocialista rezsimmel. A megszálló orosz hatalom politikáját kezdetben ambivalens magatartás jellemezte. A represszív jellegű intézkedések mellett tetten érhető volt a pragmatikus hozzáállás is, mert fenn akarta tartani a nyugati hatalmakkal való együttműködést, hiszen ekkor még nem számoltak Németország felosztásával.

A győzteseket tömörítő Szövetséges Ellenőrző Tanács (SZET) több határozata érintette az igazságszolgáltatás náciellenítését. A SZET 1945. szeptember 20-án hatályon kívül helyezett huszonöt, a nemzetiszocialista rezsim idején meghozott jogszabályt, majd az október 20-án és 30-án, illetve a december 20-án kiadott rendelkezések rögzítették az új igazságszolgáltatási rendszer alapelveit: az 1933 előtti tradicionális jogállami struktúrához való visszatérést, a különbíróóságok és a rögtönítélő bíróságok megszüntetését, a bírói függetlenség visszaállítását, a nemzetiszocialista rendszert kiszolgáló jogászok kizárását, és lehetőség szerint az ítélezés gyors újra indítását. A SZET 1946. január 12-én kihirdetett 24. számú direktívája pedig előírta, hogy minden olyan személyt azonnal el kell bocsátani az állásából, akik aktív tagjai voltak az NSDAP-nek vagy ellenségesen viszonyulnak a megszálló hatalmakhoz. A direktíva pontosan meghatározta azokat a beosztásokat, amelyek a jogszabály hatálya alá estek, így például a Népbíróóság és a különbíróóságok összes bírója és ügyésze, a rögtönítélő bíróságok vezetői, az NSDAP, SA és az SS állományába tartozó jogászok, a Birodalmi Bíróság, a tartományi fellebbviteli bíróságok, a tartományi bíróságok, az igazságügyi minisztérium vezetői, a Nemzeti Munkafront jogi osztályának vezetői minden vizsgálat nélkül, ipso iure elveszítették állásukat. Az elbocsátásokban érintettek személyi körét a SZET 1946. október 12-ei 38. számú direktívája még tovább szélesítette.

A győztes hatalmak intézkedései egyetértésre találtak a szovjet zónában újjáalakult polgári pártok, illetve a kommunista párt, valamint a koncentrációs táborok túlélőinek és a börtönökből kiszabadított foglyok elképzeléseivel. A megszállás első heteit és hónapjait az általános összeomlás jellemezte, a közigazgatás leállt, nem működtek sem a hivatalok, sem a bíróságok. Az igazságszolgáltatásban dolgozók kihallgatása és az elbocsátások már 1945 májusában megkezdődtek, amelyek jogi háttérét a SZET határozatai és azok alapján megszületett szovjet parancsok alkották.

A német lakosság nem fogadta szívélyesen a bevonuló orosz csapatokat. A katonák nyomában megjelent titkosrendőrség több mint 150 ezer németet internált a zónában felállított új táborokba, de sokukat a nemzetiszocialisták által épített koncentrációtáborokba hurcolták, illetve elvitték a Szovjetunióba, és nem kímélték a fiatalokat sem. [3] Noha a hatalom új birtokosait nem az elhurcolt emberek megsemmisítésének vágya vezérelte, az elviselhetetlen tábori körülmények mégis több mint 40 ezer ember halálát okozták. [4]

Az alapvetően a szovjet katonák ügyeiben ítélezési felhatalmazással rendelkező katonai törvényszék, az SMT német civil személyek büntető ügyeiben is illetékességet tulajdonított magának, és a SZET 10. számú törvényét és a szovjet büntetőtörvénykönyv egyes szakaszait alkalmazva a nyilvánosságot mellőzve védő és mentesítő tanúk nélkül 15-20 perces tárgyaláson a fellebbezés lehetősége nélkül járt el velük szemben. A SZET 10. számú törvénye valójában a németek németek vagy hontalanok ellen elkövetett bűncselekmények esetében a német bíróságokat ruházta fel illetékességgel. A büntetőeljárás alá vont személyeket a nemzetiszocialista rezsimmel való együttműködéssel vádolták, de sok esetben képezte a vád tárgyát a

szovjet hatóságokkal szembeni „ellenforradalmi” tevékenység. A jogállami garanciákat nélkülöző eljárások során becslések szerint 45 000 embert ítéltek el. Számos esetben halálos ítélet született, számukat több ezerre becsülik, igaz nem mindegyiket hajtották végre. [3]

Az igazságszolgáltatást érintő elbocsátások első hullámában, 1945 májusa és szeptembere között több mint tízezer ember, jogászok és igazgatási dolgozók veszítették el az állásukat. Számuk az elkövetkező hónapokban jelentősen megnőtt, a pontos számok azonban ebben az esetben sem ismertek. A szovjet hatóságok vizsgálódásait megkönnyítette, hogy a keleti zónába került egykori náci bíróságok anyagait szinte teljes egészében megtalálták. Az elbocsátottak nem csak az állásukat veszítették el, hanem sok esetben internálták őket, és voltak olyanok is, akik valamelyik nyugati zónába menekültek.

A SMAD elsősorban a Walter Ulbricht vezette Moszkvából hazatért kommunistákra támaszkodott. A politikai pártok működését nem tiltották meg, de tevékenységük hamar névlegessé vált, így például a Németországi Szociáldemokrata Párt, a Kereszténydemokrata Unió, Liberális Demokrata Párt és a többiek is néhány hónap elteltével már csupán alibipártokként tevékenykedtek. A szociáldemokrata párt 1946 áprilisában a kommunisták kezdeményezésére és orosz nyomásra kényszerűségből egyesült a kommunistákkal, és így létrejött a Németország Szocialista Egységpártja (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED), amely „összszehangolta” a pártok működését és irányította az országot egészen az NDK megszűnéséig. A SED az igazságos társadalom megteremtését a tudományos szocializmus társadalmi-politikai modelljét alkalmazva képzelte el, és nem engedett teret az ettől eltérő elképzelések megvalósításának. A kierőszakolt pártegyesülés után hamar elkezdődött a szociáldemokrata politikusok háttérbe szorítása, akik 1947 szeptemberében a SED 2. kongresszusán végérvényesen vereséget szenvedtek. A hatalmi ágak szétválasztása merő fikció lett, a minden hatalom a népe szlogen pedig tulajdonképpen a normatív működés elvetésének ürügyül szolgált. Így az állam és a jog a SED politikája megvalósításának pusztá eszközeivé váltak.

A politikai változások mellett 1945 nyarától mélyreható társadalmi és gazdasági átalakulás következett be: kisajátították a száz hektárnál nagyobb birtokokat, államosították a gyárakat, az ipari üzemeket, a bányákat, a bankokat, átalakították az oktatást. A megszállók háborús jóvátétel címén óriási összegben vontak ki ipari és mezőgazdasági eszközöket, valamint pénzüintézeti tartalékokat. Az intézkedések nem csupán a nemzetiszocialista háborús bűnösöket érintették, hanem a „nyugati típusú monopolkapitalizmus megtestesítőit” is, mert az orosz álláspont szerint a monopolkapitalizmus volt a náciizmus táptalaja.

A náciitlanítási eljárások, amelyek lehetőséget adtak a régi elit eltávolítására, elsősorban a közigazgatás, a rendőrség, az igazságszolgáltatás és az oktatás területére terjedtek ki. Az új elit tagjaival szemben elsőrendű elvárás volt a politikai lojalitás, amely sokkal meghatározóbbnak bizonyult a szakmai hozzáértésnél. Ennek következtében az egyes szervek munkáját kevésbé a hatékonyság mint inkább a múltó lelkesedés határozta meg. Ez különösen a rendfenntartó szervek esetében mutatkozott meg. Ez a terület volt a Szovjetunió és a német kommunisták számára a legfontosabb, és ezért az újjászervezett rendőri apparátus tagjai csak egy rendkívül szigorú ellenőrzési mechanizmus után kaphatták meg a megbízásukat. A lojalitás mindenek fölé helyezése azonban nem bizonyult elégségesnek a bűnözés gyorsütemű növekedése megállításához, ami növelte a lakosság orosz és kommunista ellenességét.

AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS SZERVEZETRENDSZERÉNEK KIÉPÍTÉSE

A Berlin-Karlshorstban székelő SMAD Moszkvától kapta az utasításokat, és szoros kapcsolatban állt az állambiztonsági hatósággal, az NKVD-vel. A szövetséges hatalmak megállapodása alapján a SMAD-nak az igazságszolgáltatás újbóli megindításához kapcsolódó kérdésekben együtt kellett működnie a nyugati zónák illetékes hatóságaival. A négy zóna Berlinben közösen felállította azt a jogi hatóságot, amely 1949 februárjáig az egyeztető fórum szerepét látta el.

A SMAD az 1945. július 27-én kiadott 17. számú parancsával tizenegy központi hivatalt hozott létre, amelyek területi szervekkel rendelkeztek a zóna egyes tartományaiban és azok kerületeiben. A kerületi, a tartományi és a központi egységek egymásra épültek, a döntéshozatali mechanizmus teljes egészében centralizált volt. A tizenegy központi hivatal egyike volt a jogi osztálynak. A jogi osztály vezetője 1949 elejéig a jogász végzettségű Jakov Karaszjov moszkvai egyetemi oktató volt. Az osztálya két alosztályra tagolódott, az egyik jogszabály-előkészítő csoportként tevékenykedett, míg a másik feladatai közé tartozott a nemzetiszocialista törvények felülvizsgálata, az igazságszolgáltatás újraindítása feltételeinek a kidolgozása, a nácielleni összefüggő levelezés koordinálása a szövetségesekkel és a Németországban tartózkodó szovjet állampolgárok számára jogi segítségnyújtás. Karaszjov osztálya a megszállás időszakában 19-35 fővel dolgozott, és jellemzően nem volt katonai rangjuk. [4] A jogszolgáltatás megszervezésében a jogi osztályon kívül a SMAD egy másik osztálya, a volt NKVD-tiszt, Pavel Malkov vezette belügyi osztály rendelkezett még illetékességgel. A német munkatársakat alkalmazó Deutsche Justizverwaltung (DJV), amely német oldalról az igazságszolgáltatás központi igazgatási feladatait látta el, a SMAD jogi osztályának volt alárendelve, a belügyi osztállyal nem volt közvetlen kapcsolata.

A szovjet megszállás alá került tartományok közül, így Brandenburgban, Szászországban, Szászország-Anhaltban és Thüringiában a SMAD koordinálásával már 1945 nyarán önálló igazságügyi minisztériumok jöttek létre, míg Mecklenburg-Előpomerániában egy a tartományi miniszterelnök felügyelete alá tartozó jogi főosztályt hoztak létre. [12] Rövid szünet után megkezdték működésüket a tartományi fellebbviteli bíróságok és ügyészségek is. A DJV 1945 augusztus 1-jén alakult meg, és kezdetben nem rendelkezett utasítási joggal a tartományok igazságügyi szervei felett. Szervezeti felépítése a porosz igazságügyi minisztérium struktúráját követte, a központi hivatal felügyelete mellett hét osztályt állítottak fel. Feladatkörei között szerepelt többek között a tartományi törvénykezési munka segítése és ellenőrzése, a nácielleni eljárások figyelemmel kísérése, az igazságügyi szervek személyi állományának megtalálása, a jogászképzés átalakításának kidolgozása, az ügyvédi és a jegyzői működés engedélyezése és 1947 januárjától a Neue Justiz szakmai folyóirat gondozása, valamint statisztikai adatszolgáltatás az egyes hivataloktól befutott információk alapján. Hosszú harcok után feladatkörét és illetékességi körét 1947-től kibővítették. A tartományok tiltakozása ellenére megkapta a tartományi igazságügyi minisztériumok feletti utasítási jogot, igaz nem teljes körűen és nem minden ügykörre vonatkozóan. Időközben tartományi parlamenti választásokat is tartottak, és az ennek nyomán 1946 őszén felállt parlamentek maguknak követelték a törvényhozó hatalomhoz kapcsolódó jogosítványok teljes körét, korlátozva ezzel a DJV cselekvésének hatóságát. A döntési folyamatok központosítása, a szervezetrendszer széttagoltsága, a váltakozó struktúra és főképpen a politika irányából érkező egyre erőszakosabb befolyásolás számtalan probléma forrása volt. Ezen az sem változtatott számottevően, hogy a DJV, a tartományi minisztériumok, a fellebbviteli bíróságok és az ügyészségek vezetői 1946 márciusától kezdve rendszeresítették megbeszéléseiket, amelyekre 1948-ig tizenkét alkalommal került sor.

A munkatársak kiválasztásában a SMAD-nak volt döntő szerepe, még az egyes osztályok vezetői is kevés befolyással rendelkeztek a személyi ügyekben. A központi ellenőrzés intenzíven működött, a SMAD vezetése számos alkalommal küldött ellenőröket a vidéki szervekhez. A SMAD hivatalait pedig a szovjet titkosszolgálat tartotta erős kontroll alatt, sőt közvetlen beleszólása volt a napi ügymenetbe, és befolyásolta a döntéseket. A német kommunisták ezzel szemben az igazságszolgáltatás új rendszerének felépítése körüli vitáknak a katonai megszállás első esztendejében nem voltak aktív résztvevői, figyelmüket sokkal inkább az kötötte le, hogy erős pozíciókat szerezzenek a rendvédelmi erők megszervezése területén. [4] A kommunista párton, majd a SED-en belül ugyan alakult egy jogi csoport, de kevés tagja folytatott korábban jogi tanulmányokat, a többségük nem rendelkezett hasznosítható jogi ismeretekkel. A DJV-ra gyakorolt hatásuk kezdetben elenyésző volt, ami azonban 1947 után alapvetően megváltozott.

A DJV MŰKÖDÉSE A MEGSZÁLLÁS ELSŐ SZAKASZÁBAN

A DJV első vezetője 1945. augusztus 1-től a weimari köztársaság jogi örökségének hordozója, Eugen Schiffer lett. A 85. életévébe lépett liberális jogász figyelemreméltó szakmai és politikai pályafutással rendelkezett. Jogászai működésének állomásai Felső-Szilézia, Magdeburg és Berlin voltak. Politika szerepvállalása 1903-ban kezdődött, amikor a Nemzeti Liberális Párt színeiben mandátumhoz jutott a porosz törvényhozásban. Az országos politika színterére 1912-ben lépett, ekkor választották a Reichstag képviselőjévé. Négy év múlva rábízta a porosz hadügyminisztérium jogi osztályának vezetését. 1917-ben alapító tagja lett a birodalmi törvényhozás interfrakcionális bizottságának, amely megfogalmazta a császári Németország demokratikus átalakításának igényét. A monarchia bukása után a baloldali liberális Német Demokrata Pártot képviselte a weimari nemzetgyűlésben, és Philipp Scheidemann kormányában előbb a pénzügyminisztériumot vezette, majd igazságügyi miniszter lett. Magánéleti okokra hivatkozva 1921-ben kilépett a kormányból, de a politikának ekkor még nem fordított hátat, pártja frakcióvezetőjeként tevékenykedett tovább. Az 1920 évek közepétől kezdve azonban már csak tudományos munkát végzett. A Deutsche Juristenzeitung szakmai folyóirat szerkesztése mellett számos könyve és tanulmánya jelent meg, amelyekben a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban szükséges reformokról értekezett. Munkáiban megfogalmazott javaslatainak jelentős része meghallgatásra talált, de az 1933-ban bekövetkezett politikai fordulat véget vetett a reformok megvalósításának. A nemzetiszocialista rezsimben politikai nézetei és származása miatt üldözötté vált, és csak barátai segítségével kerülte el a koncentrációs táborokat.

Munkabírása idősebb korában sem hagyta cserben. A háború után egy új liberális párt megalapításában segédkezett, és 1945 májusában elfogadta Walter Ulbricht ajánlatát, aki az új demokratikus állam felépítésében való részvételre buzdította. Hogy valójában mi sarkallhatta a kommunista Ulbrichttel való együttműködésre, önéletrajzi írásából nem derül ki. Családi gyökereik és neveltetésük, iskolai pályafutásuk, politikai tevékenységük, világlátásuk, habitusuk olyannyira eltértek egymástól, és Németország aktuális helyzetének megítélésében, valamint a jövőképükben sem volt sok közös pont felfedezhető. Schiffer számára a weimari értékek képezték gondolkodásának fundamentumát, úgy mint parlamentáris jogállam, politikai pluralizmus, jogbiztonság, a magántulajdon biztosítása, egyéni szabadságjogok, és ezeket semmilyen körülmények között nem volt hajlandó feladni. A májusi megbeszélések nem hozták közelebb egymáshoz a liberális és a kommunista politikust, Schiffer mégis úgy vélekedett, hogy az adott helyzetben „az út egy darabját közösen tehetik meg”. [5], [6]

Schiffer túlbecsülte saját lehetőségeit, vagy alábecsülte a kommunistákkal való együttműködés veszélyeit? Aligha, inkább arról lehetett szó, hogy a felkérés elfogadásában a torzóban maradt közigazgatási és igazságügyi reformok megvalósításának lehetőségét látta. A Szovjetunió támogatását élvező német kommunistákkal való közös munka rizikóival egy ilyen tapasztalt politikus tisztában lehetett, de bízhatott abban, hogy a nemzetiszocialista múlttal való gyökeres szakítás együttes célja elegendő alapot biztosít az út „közös szakaszának” megtételéhez. Schiffer azonban hamarosan szembesült azzal, hogy az ő és a kommunisták politikai szótárában a demokratikus jogállam felépítéséhez kapcsolódó fogalmak más és más jelentéssel bírnak, és a náci terrorállam elutasítása, az antifasizmus ideológiája önmagukban nem jelentenek szilárd politikai kötőanyagot a polgári pártok és a kommunisták között.

Schiffer a kinevezésekor még bizakodó volt. [7] Terveit régi gondolatai hatották át, de megvalósításukhoz új utakat kellett keresnie. Konceptiója középpontjában a jog és az állampolgár kapcsolatának közelítése és e kapcsolat élővé tétele állt. Ennek egyik pillére a jogszabályok az emberek számára világos megfogalmazása volt. [5] Ez teljesen érthető, hiszen a jogi előírások jogokat és kötelezettségeket fogalmaznak meg, és az érthetetlen szabályok önkéntes követésének elvárása csupán illúzió. A jogi nyelvnek az egyik legfontosabb követelménye, hogy ne csak a jogalkalmazók, hanem az állampolgárok számára is legyen érthető. A közérthetőség egyúttal a jogbiztonság egyik garanciája is, mert hiánya elbizonytalanítja az állampolgárokat és az igazságszolgáltatás működését. Mindazonáltal nem egyszerű feladat megtalálni a terminológia szakmai megfelelősége és a közérthetőség közötti ideális utat. A másik pillér a hivatásos bírák egyetemi képzésének megújítása volt, és a laikus bírák valószínű bevonása az ítélkezés folyamatába. [5] Ez is logikus, hiszen a laikusok részvétele alkalmas a bírói begyakorlottság okozta hátrányok kiegyenlítésére. A hivatásos bíró gondolkodását elméleti tanulmányai, döntéseit pedig szervezeti kötöttségei befolyásolhatják, míg a laikus sokkal inkább az élettapasztalata, és ez különösen igaz a tényállás megállapításakor. Schiffer károsnak tartotta a jogi túlbúrjázás állapotát, és éppen úgy elvetette a mindent szabályozó állam típusát, mint a túlzott tartományi szuverenitást. Könnyen belátható, hogy a társadalom jogi szabályozottságának bővülése a demokratikus jogállam politikai pluralizmusának vékonyodását vonja maga után, ami pedig Schiffer szerint elkerülendő, sőt káros. [5]

Schiffer a helyetteseinek megválasztásában nem játszott kezdeményező szerepet, hanem elfogadta a pártok jelöltjeit. Nem így tett a SMAD, amely több jelöltet is visszautasított. Végül a szociáldemokrata jogász végzettségű Karl Kleikamp és a kommunista párt jelöltje, Paul Bertz lettek az elnökhelyettesek. Az utóbbi politikusnak lakatos volt a tanult szakmája, és nem volt jogi területen semmilyen tapasztalata. Noha a kommunista DJV-tagok számarányukat tekintve kisebbségben voltak és a kommunista párt nagyon kevés szakemberrel rendelkezett, maguk mögött érezhették a SMAD támogatását, és a szovjet segítséget kihasználva egyre nagyobb befolyást akartak szerezni a szervezeten belül.

A konfliktusok már 1945 őszén kezdetüket vették. A Schiffer és Bertz közötti napi csatározások kimenetele kezdetben általában az elnöknek kedvezett, aki néhány hónapon át sikerrel verte vissza a kommunisták támadásait. 1945 novemberében és decemberében Bertz több alkalommal bepanaszolta elöljáróját Ulbrichtnél és a SMAD-nál. [13] Schiffer erre szakmai alkalmatlanság címén kérte Bertz menesztését. [4] Ulbricht megpróbált a felek között közvetíteni, ugyanis ekkor Schiffer szakmai tekintélyéről és tapasztalatáról még nem mondhatott le, de nem járt sikerrel. Bertz pozíciója megingott, ami azonban nem jelentette azt, hogy Schiffer autonóm módon vezethette volna a DJV-t. Több kérdésben, köztük fontos személyi ügyekben az elnöknek nem sikerült keresztülvinnie az akarátát.

A SMAD a kemény fellépését az igazságszolgáltatás területén és kiváltképpen annak központi igazgatásában példaként és igazodási pontként akarta állítani. A náci párt és szervezete-

iben viselt puszta párttagság elegendőnek bizonyult az állami alkalmazotti státusz elvesztéséhez, illetve a megpályázott pozíció elnyerésének megakadályozásához. Az orosz hatóságok az igazságszolgáltatás területén és a rendőri szervek esetében különösen drákói módon jártak el. NSDAP-tagság esetén nem vizsgálták az adott személy politikai tevékenységét, a rezsimben betöltött szerepét, nem szolgált mentő körülményként, ha a vizsgált személynek nem volt vezető beosztása vagy ha párttagsága csupán formális volt. A jogászai pályától való eltiltással jártak azok a ritka esetek is, amikor valaki magas pozíciót töltött be a bírósági szervezetrendszerben, de sem párttag, sem más nemzetiszocialista szervezet tagja nem volt. A szigorú náciellenítési eljárás elsősorban a bírákat és az ügyészeket érintette és kevésbé az ügyvédeket. Az utóbbi professzió esetében csak azok a személyek veszítették el a praxisengedélyüket, akik esetében igazolódott az aktív párttagság.

A restriktív gyakorlat érvényesült például Heinrich Hölscher és Hugo Holthöfer esetében is. Hölscher már a vilmosi időkben a porosz igazságügyi minisztérium tisztviselőjeként tevékenykedett, majd 1932-ig államtitkári rangban az egyik vezetője volt. 1933-tól 1942-ig, ekkor nyugdíjba vonult, a berlini tartományi bíróság elnöke volt, de soha nem lépett be az NSDAP-be. Schiffer szerette volna megnyerni a DJV számára, de az orosz hatóságok elutasították Schiffer javaslatát Hölscher alkalmazására. Hugo Holthöfer is, akit Schiffer szintén munkatársul szeretett volna, az igazságügyi minisztérium tisztviselője volt osztályvezetői beosztásban, majd 1928-ban a königsbergi tartományi bíróság elnöke lett, és 1933-ig a baloldali liberálisokat erősítette. A SMAD Holthöfer DJV-tag jelölését azért utasította el, mert a hatalomátvétel után felvételét kérte az NSDAP-be, ahová ugyan nem vették fel, de az orosz hatóság Holthöfer lépését a nemzetiszocialista rendszer iránti mély elköteleződésnek értékelte. [8] A valóságban inkább arról lehetett szó, hogy sem Hölscher, sem Holthöfer nem rokonszenvezett a kommunistákkal, és DJV-ben Schiffer vonalát erősítették volna.

Schiffer, hogy megelőzze a náci munkatársakhoz való ragaszkodásának igaztalan vádját, 1945. szeptember 20-án rendeletet bocsátott ki, amely előírta a DJV összes alkalmazottjának ellenőrzését. A több mint száz fő múltjának vizsgálata azt eredményezte — legalábbis az akkori ismeretek alapján — , hogy 1945 végére a DJV-nál egyetlen olyan munkatárs sem maradt, aki korábban akár egyetlen náci szervezetnek tagja lett volna. [8] Fennakadtak a szűrőn azok az egykori Hitlerjugend tagok is, akik szerették volna befejezni egyetemi tanulmányaikat és letenni az utolsó jogi vizsgáikat.

Schiffer és Bertz munkakapcsolata nem javult, így 1946 elején Ulbrichtnek és a SMAD-nak döntenie kellett: Bertzet áthelyezték Drezdába a rendőrségre. Az utódkeresésben fontos szempont lett, hogy az új elnökhelyettes kifogástalan múlttal és tekintélyes szakmai előélettel rendelkezzen. Schiffer mellőzésével hosszú és nehézkes tárgyalások kezdődtek, amelyek végül csak tavasszal az addig osztályvezetői poszton tevékenykedő Ernst Melsheimer kinevezésével értek véget. Melsheimer megítélése a derék antifasiszta és az elvtelen alkalmazkodó között ingadozott. [4] A szociáldemokrata pártból 1933. június 22-én kilépett jogász végzettségű Melsheimer a weimari időkben a porosz igazságügyi minisztériumban dolgozott, ahol egészen 1937-ig volt alkalmazásban, majd áthelyezték a bíróságra. Szakterülete a polgári jog, azon belül a peres eljárások költségelszámolásának elmélete és gyakorlata volt, így büntetőjoggal nem kellett foglalkoznia. Szakmai tudását sokra becsülték, és kiváló képességeivel maga is tisztában volt. Ambiciózusnak mutatkozott, törekedett a felettesei elismerésére és szívesen vállalt vezetői pozíciót. A nemzetiszocializmus időszakában néhány szakmai szervezetnek tagja lett, de az NSDAP-be nem lépett be. Számos régi szociáldemokrata párttársával tartotta a kapcsolatot, és több zsidó üldözöttnek is segítségére volt. Amikor 1945 késő tavaszán a Vöröshadsereg bevonult a keleti területekre, Melsheimer belépett a kommunista pártba, és azonnal munkára jelentkezett az új hatalomnál. Bírálói nem tartják kizártnak, hogy egy

esetleges nyugati felkérés esetén az amerikai zónát választotta volna. [4] Melsheimer kinevezése valójában nem tekinthető váratlan döntésnek, sokkal inkább meglepő az, hogy erre csak 1946 tavaszán került sor, hiszen Bertz menesztéséről már januárban döntés született. A több hónapos csúszás mögött feltehetőleg Melsheimer múltjának alapos vizsgálata állhatott. A nemzetiszocializmus időszakában betöltött pozíciói és kapcsolatai ugyanis kérdéseket vetettek fel, és ráadásul állítólag baráti köréhez tartozott többek között Roland Freisler, a Népbíróság hírhedt elnöke, és a megnyugtató tisztázáshoz időre volt szükség. Melsheimer elnökhelyettesi posztját a DJV fennállásának végéig, 1949-ig megtartotta.

Melsheimer legfőbb szövetségese a DJV-ban Hilde Benjamin volt. Az 1928-tól ügyvédként praktizáló Benjamin tehető polgári családból származott, amely lehetővé tette számára, hogy magániskolában érettségizzen, majd utána Berlinben, Heidelbergben és Hamburgban jogot tanuljon. A klasszikus zenéért és az irodalomért rajongó, de a polgári társadalom viselkedési normái ellen lázadó fiatal lányra nagy hatással voltak az 1918-as forradalmi események, már csak azért is, mert Karl Liebknecht lányával osztálytársak voltak. [10] Hilde 1926-ban feleségül ment Georg Benjaminhoz, Walter Benjamin testvéréhez, és a házasság véglegesen megváltoztatta világlátását, ugyanis Georg Benjamin a kommunista párt aktív tagja volt. Hilde is hamarosan belépett a pártba, és ügyvédként a szokványos polgári peres eljárásokban való részvétel mellett a hatalommal összeütközésbe kerülő munkásokat látta el jogi tanácsaival. Egyik legismertebb ügye az 1930-ban az SA-tag Horst Wessel halála miatt perbe fogott munkások védelme volt. Az 1933-ban bekövetkezett politikai fordulat után praxisengedélyét bevonták, de orosztudásának köszönhetően egy szovjet kereskedelmi társaságnál elhelyezkedhetett jogtanácsosként. Férjét többször letartóztatták, koncentrációtáborba hurcolták, míg végül 1942-ben Mauthausenben meggyilkolták. A férje iránt érzett tisztelet még aktívabb munkára ösztönözte a pártban [4]. Kisgyermeket nevelt, saját elmondása szerint mégis a kommunista párthoz kötődött legerősebben, és tartózkodott a párttal szembeni bármilyen kritikától, mert azt férje elárulásaként élte volna meg. [10] A háború után fontos szerepe volt a párt megerősödésében, illetve 1946-ban a SED létrejöttében. 1945-ben néhány hónapon át a háborús bűnökkel megvádoltak pereiben ügyészi feladatokat látott el, később pedig bírói pozíciót töltött be az NDK-ban, majd igazságügyi miniszter lett, de dicstelen tevékenysége miatt vörös Hilde vagy véres Hilde néven emlegették és Roland Freislerhez hasonlították. [9], [10] A DJV munkatársaként az oktatás újraindítása jogi szabályozásának kidolgozásában vett részt, 1946-tól a személyzeti osztályt vezettet, illetve megbízást kapott a SMAD-tól a Berlin-Steglitzben megalakítandó bíróság megszervezésére.

Melsheimer és Benjamin fokozódó aktivitása a kommunista befolyás erősödését jelezte a DJV-n belül, és mindketten szerepet játszottak Schiffer másik helyettesének, Karl Kleikampnak a távozásában. Kleikamp kezdettől fogva kritizálta a megszálló hatóságok centralizációra törekvő intézkedéseit és az igazságszolgáltatás politikai alapokon történő megszervezését. A SMAD jogi osztálya Kleikamp bírálataira — Schiffer tiltakozása ellenére — jogkörének fokozatos megnyirbálásával válaszolt. A jogi osztály vezetője, Karaszjov támadásai éppúgy irányultak Kleikamp mint Schiffer ellen. Karaszjov egyiküket sem vádolhatta szakmai alkalmatlansággal, ellenben mindkettejüket, de főleg Schiffert a természetjog képviselőjeként aposztrofálta, akik a jogra osztályok feletti jelenségként tekintenek és így számukra a — szovjet értelemben vett — demokratikus értékek elfogadhatatlanok. [4] Ez az ideológiai ellentét Karaszjovot arra sarkallta, hogy kitartóan követelje a SMAD-tól Schiffer és Kleikamp eltávolítását. Kleikamp végül megaláztatást szenvedett és 1946 végén kilépett a DJV-ból. Ez a lépése tovább gyengítette Schiffer pozícióját, hiszen az elnök olyan munkatársat veszített, aki szövetségese volt a központi igazgatás és a tartományok kapcsolata szabályozásának kérdéskörében.

KÍSÉRLET A JOGÁSZKÉPZÉS MEGÚJÍTÁSÁRA

Schiffer és Kleikamp együttműködése a SMAD-dal folytatott napi csatározások és nehézségek ellenére a jogászképzés megújításának terén valamivel sikeresebb volt. A náciellenes eljárások következtében a jogászok 85 %-a elveszítette az állását, [10] de a kiesettek helyét nem tudták pótolni, részben azért, mert a német kommunisták soraiban csak nagyon kevés tanult jogász volt. A szakemberhiány okozta probléma orvoslásának az egyik módja a jogászképzés minél gyorsabb megindítása volt. A SMAD tervei között nem szerepelt a képzés teljes megújítása, számára az volt a legfontosabb, hogy a lehető legrövidebb időn belül megbízható személyekkel pótolni lehessen az eltávolítottakat. A DJV az oktatási osztályt, a DVV-t bevonva készítette el a javaslatát. Kleikamp vezetésével már 1945 őszén megindult a tervezés, amelynek kiindulópontja és legfontosabb elemei Schiffer elgondolását követték. Az egyetemi curriculumban az alapozó és jogbölcseleti tárgyak jóval hangsúlyosabb szerepet kaptak a korábbiakhoz képest. A tervezet fontos újítása volt, hogy a tantervben a jogi szakmai tantárgyak mellett történelmi, gazdasági és társadalomtörténeti stúdiumok is helyet kaptak, és a gyakorlati képzésre is nagyobb hangsúlyt fektetett. Az indoklás is sokat merített Schiffer korábbi munkáiból, mert a tantárgyak körének kiszélesítését a jövő bírák, ügyészek, ügyvédek és közjegyzők még jobb kvalifikációjának és az állampolgárok élethelyzetei könnyebb felismerésének szükségességével magyarázta. [4] A SMAD illetékesei jóváhagyták az alapkonceptiót, és a DJV azt az utasítást kapta, hogy dolgozza ki részletesen is a tervezetet, illetve megkezdheti a tankönyvek, a tematikák, a tanmenetek és a tantárgyleírások készítését. Schiffer ennek a sikernek már csak azért is nagyon megörült, mert az egyes tartományok erős kritikával illették a tervezetet és félték, hogy meg tudják torpedózni. A tartományok elsősorban azt kifogásolták, hogy a képzés szervezése és felügyelete nem tartományi jogosultság, hanem központi feladat. A SMAD-tól érkezett támogató visszajelzés ellenére azonban a további munkálatok lassan haladtak, és ennek oka nem a DJV-ban volt keresendő. Nem jött létre például többszöri halasztás után sem az egyeztető fórum a jogi karok dékánjaival, pedig erre mindenképpen szükség lett volna a folytatáshoz. Schiffernek és Kleikampnak rá kellett döbenniük, hogy az egyeztetések nem maradtak abba, csak éppen a DJV nélkül folytatódtak. [4]

A DJV képviselői csak 1947. február 12-én találkoztak a jogi karok dékánjaival. A megbeszélésen történtek igazolták Schiffernek azt a gyanúját, hogy a DJV kommunista tagjai, elsősorban Melsheimer és Benjamin az elmúlt hónapokban támadást indított a tervezetük ellen. Az egyeztetésen Melsheimer erősen kritizálta Schiffer és a már lemondott Kleikamp elképzeléseit a jogászképzésről, és felvetései jelentősen eltérítették a tervezetet a tradicionális rendtől. Régimódinak nevezte a tervezetet, amely nem reflektál az új politikai és társadalmi helyzetre. Hiányolta a curriculumból a földreformhoz, a népgazdasághoz és a társadalmi tulajdonhoz kapcsolódó jogi ismereteket, valamint szükségesnek tartotta a leendő jogászokat megismertetni a történelmi és dialektikus materializmus vívmányaival is. A következő alkalommal még tovább ment, mert sikerül elérnie, hogy legalább szabadon választható tárgy keretében lehetőség kínálkozzon a szovjet jogrend tanulmányozására is. [4] A szeptemberi találkozón megtörtént a tervezet véglegesítése, amely Melsheimer sikerét hozta.

Schiffer vitába keveredett a jénai kar dékánjával is. Arwed Blomeyer nem Schiffer curriculumát kifogásolta, hanem megosztotta Schifferrel azt a félelmét, hogy a túlzott központosításra való törekvés szűkíteni fogja az akadémiai szabadságot. A demokratikus átalakulás velejárója, fogalmazott Blomeyer, a nemzetiszocialista rezsim idején elvesztett egyetemi autonómia visszaállítása, és abba nem fér bele az ellenőrzés és az sem, hogy például a hallgatók jogait és kötelezettségeit tartalmazó katalógusok összeállítása az egyetemek helyett a központi

igazgatási szerv jogosítványa legyen. Schiffer ezzel szemben annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a központi igazgatási szerv az egyetemek működését nem csak segíti, hanem ellenőrizni is hivatott. [4]

A dékánok számára komoly nehézséget jelentett az oktatói kar újjászervezése is, hiszen a személyi állományt tekintve az egyetemi fakultások közül éppen a jogi karok szenvedték el a legnagyobb veszteséget. Ennek számos oka volt: sokan meghaltak a háborúban, hadifogságba estek, valamelyik nyugati zónába távoztak vagy a náciítlanítási eljárások során elvesztették állásukat. A szovjet megszállási övezetbe eső Berlin, Greifswald, Halle, Jéna, Lipcse és Rostock jogi karain az utolsó háborús évben 117 vezető oktató volt állásban, ez a szám 1947-re egy tucatra csökkent. [11] A kiesett oktatók pótlását gyakorló jogászok bevonásával próbálták orvosolni. A kívánt létszámtól még így is messze elmaradtak, aminek oka volt az is, hogy a számba jöhető jelöltek közül többeket a kommunisták azzal az indokkal utasítottak vissza, hogy nem eléggé képviselik a haladó jogtudományt. [4] A hallgatói létszámok is jelentősen visszaestek, ami azért is volt különösen szomorú, mert a nyugati zónákban ezzel éppen ellentétes tendencia volt megfigyelhető. [11] A létszámgondok enyhítését csak nehezítette, hogy a SMAD vizsgálta a tanulni vágyók korábbi politikai tevékenységét, és amennyiben felmerült a nemzetiszocialista rendszerrel való kapcsolat gyanúja, a jelentkezést visszautasították. Az újra induló képzés színvonalát nem ítélték jónak, sok hallgató vizsgateljesítményét pedig egyenesen gyalázatosnak minősítették. Felmerült a képzés lerövidítése is, de Schiffer azt elutasította.

A jogázképzés megreformálásához szorosan kapcsolódott a jogi szakvizsga szabályozásának kérdése. Ennek a javaslatnak a kidolgozása is a DJV feladata lett. Az egyetemi képzés reformjához hasonlóan a szakvizsga tervezett tartalmi elemei is Schiffer elgondolásán alapultak. Schiffer nem kívánt gyökeres szakítást a korábbi szabályozással, tervezete megtartotta a porosz hagyományok számos vonását. Ahhoz, hogy valakit teljes értékű jogásznak (Volljurist) lehessen tekinteni, gyakorlatainak teljesítése után két államvizsgát kellett letennie a DJV által felállított bizottság előtt meghatározott tárgyakból és módon. A korábbiakhoz képest az egyik újdonság az volt, hogy a gyakorlat ideje meghosszabbodott, a másik pedig az, hogy a jelölteknek nem csak jogi szakmai ismereteikről kellett számot adniuk, hanem az egyetemi curriculumhoz kapcsolódóan történelmi, gazdasági és társadalomtörténeti tudásukról is. A szakvizsgák szervezésével, lebonyolításával és felügyeletével a DJV javaslata alapján a tartományi fellebbviteli bíróság lett megbízva, azonban a SMAD — valószínűleg a tartományok nyomására — ezt megváltoztatta, és a tartományi központi igazgatási hivatal lett az illetékes. [12] A SMAD 1946. január 27-én engedélyezte az eljárást. Az új szabályozás azonban még így sem nyerte el a tartományok tetszését, és nyíltan szembe fordultak Schifferrel. Thuringiában például hónapokon keresztül figyelmen kívül hagyták a szabályozást, és egészen őszig a saját rendelkezéseik alapján folyt a vizsgáztatás. A DJV erőteljes tiltakozása nyomán a SMAD vetett véget ennek a gyakorlatnak. [4] A második államvizsga sikeres letétele volt a DJV javaslata szerint a bírói és az ügyészi kinevezés feltétele. A SMAD azonban az új vizsgarend hatályba lépése után nem sokkal egy kiegészítő feltételt támasztott. Nem nyerhettek bírói vagy ügyészi kinevezést azok, akik tagjai voltak az NSDAP-nek vagy egyéb nemzetiszocialista szervezetnek, illetve azok sem, akik 1933 és 1945 között a büntetőjog területén dolgoztak.

KÍSÉRLET A SZAKEMBEREK PÓTLÁSÁRA: A NÉPBÍRÁK KÉPZÉSE

A náciítlanítási eljárások során állásukat elvesztett szakemberek pótlása kezdettől fogva hatalmas terhet rótt a SMAD-ra és a DJV-ra egyaránt. Az egyetemi képzés és a szakvizsgáztatás

újraindítása csak a jövőre nézve jelenthetett megoldást, az adott pillanatban azonban vajmi keveset segített. Az üres álláshelyeket kezdetben az emigrációból hazatértekkel igyekeztek feltölteni, de ez csak keveset javított a gondokon. Olyannyira égetően szükség volt új munkaerő bevonására, hogy 1945 őszén több tartományban, például Brandenburgban és Mecklenburgban laikusokat jogi képzettség és felkészítő kurzus nélkül bírói feladatok elvégzésével bíztak meg. A rossz tapasztalatok miatt a kezdeményezés hamar elhalt, és más megoldást kellett keresni. Szászországban már 1945 szeptemberében arról folyt az egyeztetés a SMAD helyi vezetői és a német hatóságok között, hogy jogi ismereteket adó rövid tanfolyam keretében készítsék fel a bírói vagy az ügyészi pálya iránt fogékonyságot mutató jelentkezőket. Az elképzelés megvalósíthatónak tűnt, ezért a SMAD decemberben elrendelte, hogy a szovjet megszállási zóna minden tartományában 1946. február 1-vel kezdjék meg a bírói utánpótlást segítő felkészítő jogi kurzusokat. [14]

A DJV-ra hárult a tanfolyamok tartalmi és módszertani koncepciójának kidolgozása. Schiffer kétségének adott hangot a terv sikerességét illetően, de késznek mutatkozott az együttműködésre, és Fritz Corsingot bízta meg a tervezet elkészítésével. [14] Corsing vezette a DJV sajtóosztályát és emellett részt vett a bíróságok polgári és büntetőjogi ítélezési munkájának ellenőrzésében is. Nagy tapasztalatokkal rendelkező jogász volt, aki 1920 és 1933 között a porosz államminisztérium miniszteri tanácsosaként tevékenykedett. Zsidóként és szociáldemokrataként 1933 után számkivetetté vált, és csak nagy szerencsével élte túl a nemzetiszocialista időszakot. Corsing a jogi tanfolyamokra elsősorban azokat várta, akiknek már volt valamennyi munkatapasztalata az igazságszolgáltatás területén, és csak másodsorban számolt azokkal a munkásokkal és iparos mesteremberekkel, akiket a kommunisták akartak beiskolázni. Schifferrel egyezően azon a véleményen volt, hogy felelőtlenség bárkit is jogi munkatapasztalat és iskolázottság nélkül bírói pulpitusra engedni. [13] Melsheimer azonban szembe fordult Schifferrel és Corsinggal, és sikerült elérnie, hogy Corsing helyett harcostársa, Hilde Benjamin dolgozza ki a népbírák képzését szolgáló tanfolyam alapelveit és anyagát.

Benjamin örömmel vállalta a megbízatást, és néhány hét múlva elkészült a javaslatával. Koncepciója abból indult ki, hogy a népbíró intézménye az igazságszolgáltatás demokratizálásának legfontosabb eszköze, hiszen azok a társadalmi rétegek, amelyek korábban el voltak zárva a bírói karba emelkedéstől, most az új lehetőséggel élve részesei lehetnek az új struktúrának, és az igazságszolgáltatás áldozatai helyett annak alakítói lehetnek. Megítélése szerint a bírói és az ügyészi feladatok teljesítésének legfontosabb előfeltétele nem a szakmai tudás, hanem a nép lelkiismeretes képviselője és a politikai megbízhatóság. [10] A szakmai alapismeretek elsajátítását hat hónapos tanfolyam keretében képzelte el, ahol a résztvevőket vagy polgári jogi ügyekben vagy büntetőjogi ügyekben ítélező bírakká képeznék ki. A tervezet nem tartalmazott curriculumot, javaslata szerint az órahálók kidolgozása a DJV-ra hárulna. [14] A tervezetet a polgári jog és a büntetőjog szétválasztása miatt nemcsak a DJV-n belül kritizálták hevesen, hanem a kommunista párt soraiból is támadás érte Benjamin koncepcióját. A SED leginkább azért elégedetlenkedett, mert megítélése szerint a „féloldalas” képzés degradálja a népbíró intézményét, hiszen félő, hogy az egyetemi képzésben részesült jogászok nem fogadják majd el teljes értékű jogásznak a népbírót. A SMAD ellenben éppen gyakorlatiassága miatt dicsérte: hat hónap alatt képtelenség az összes jogág ismeretének elsajátítása, azonban polgári jogi vagy büntetőjogi specializáció választásának esetén lényegesen eredményesebbek lehetnek a kurzusok. (13) Ennek ellenére a SMAD végül mégiscsak kihátrált Benjamin mögül. Valószínű, hogy a DJV érvei győzték meg, miszerint a bírói állások többsége egyaránt megkívánja a polgári jogi és a büntetőjogi ismereteket. (14)

A megszállási övezet tartományaiban 1946 februárjától elindult a népbírák képzése. Az egyes tartományok curriculumai között voltak eltérések, de az alapelv mindenhol ugyanaz

volt: előképzettség nélkül néhány hónapot felölelő tanfolyam keretében bírák és ügyészek képzése. Szászországban, Bad Schandau városkában egy bentlakásos kollégiumban a tartományi fellebbviteli bíróság elnökének felügyelete mellett kezdődött meg az első kurzus. Az ötvenkét résztvevő többsége a SED tagja volt, és összehasonlítva a későbbi tanfolyamokkal, a színvonal a vártnál magasabb volt. Ennek oka elsősorban az volt, hogy szinte az összes jelentkező középfokú vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezett, noha a belépés feltételül mindössze általános iskolai végzettséget írtak elő. Sokak számára azonban csalódást okozott a kurzus, mert az oktatásban a hangsúly a jogi ismeretek közvetítésére esett, és a résztvevők kitartása hamar elillant a jogszabályok magolása közben. A hallgatók a SED funkcionáriusai-val folytatott előzetes megbeszélések alapján sokkal inkább valamiféle politikai továbbképzésre számítottak, és jó néhányan már a tanfolyam első napjaiban vagy heteiben abbahagyták a tanulást.

Az ismeretek átadása délelőttönként előadások formájában, délutánonként szeminárium keretek között történt, és alkalmanként arra is nyílt lehetőség, hogy a hallgatók egyéni konzultációkon mélyítsék el a tudásukat. Kezdetben nem álltak rendelkezésre tankönyvek, és az oktatók maguk által készített tananyaggal látták el a tanulni vágyókat. Az egyes tárgyakat felkért gyakorló jogászok adták elő, akik inkább a gyakori utazást választották és nem vették igénybe a felkínált kollégiumi szálláshelyet. Állandó jelleggel csupán két szemináriumvezető dolgozott a csoporttal, akik a vizsgákra felkészülésben is a hallgatók segítségére voltak. A tanfolyamot elvégzők többsége sikerrel tette le vizsgáikat, majd tapasztalt jogászok mentorálásával három hónapig tartó gyakorlaton vettek részt. A mentorok véleménye döntő szerepet játszott abban, hogy a népbíró melyik bíróságra kapott megbízást.

A későbbiek során a képzés idejét felemelték egy évre, és a jogi tárgyak mellett, esetenként azok helyett, a SED nyomására egyre erőteljesebben jelentek meg a politikai tartalmak. Felemelték a beiskolázott hallgatók létszámát, az oktatók tiltakozása ellenére előfordult, hogy százötven főt osztottak be egy csoportba. A tanárok kiválasztását is konfliktusok kísérték, mert némelyiküket a SED nem találta elég elkötelezettnek, illetve politikai megbízhatóság hiányában többektől megváltak a képzés alatt, annak ellenére, hogy kezdettől fogva tanárhiánnyal küszködtek. Gyakran előfordult az is, hogy az oktató a ránehezülő politikai nyomás miatt felmondott, és tanárok sora távozott, amikor az óraszámokat a politikai képzés javára módosították. A hiányzó oktatók pótlására felmerült az a javaslat, hogy a már népbíróvá kiképzett egykori hallgatók vezessék a szemináriumokat, de ezt az ötletet hamar elvetették. A DJV hamarosan azt tapasztalta, hogy a tantárgyak egyre kevesebb jogi és egyre több politikai ismeretet közvetítettek, a beiskolázottak alapképzettsége egyre hiányosabb volt, és a végzett hallgatók jogi munkáját is egyre silányabbnak minősítették.

1948 nyarán a SED a zóna jogásza számára konferenciát szervezett. Az első alkalommal ebben a körben megrendezett esemény egyik legfontosabb témája a népbírák képzése körül kialakult visszasságok megbeszélése volt. A DJV részéről az időközben alelnökké kinevezett Max Fechner kapott meghívást. Fechner a SED tagja volt és Schiffer ellenlábásának számított. Előadásában az igazságszolgáltatás további demokratizálásának szükségességéről beszélt. Kifejtette, hogy az ember minden cselekedete politikailag motivált, a bíró már ezért sem lehet politikai tekintetben semleges, és ennek a ténynek a bírák képzésében tükröződnie kell. A novemberben megrendezett második jogászkonferencián Fechter már a DJV elnökeként vett részt, mert a Schiffer és a SED közötti viták végül 1948 októberében Schiffer visszahívásához vezettek. A második jogászkonferencia küldöttei egyhangúlag megszavazták a népbíró képzésének módosított rendszerét: a képzés idejét egységesen felemelték egy esztendőre, 100 főben maximalizálták egy tanulócsoport létszámát, és megnövelték a politikai tartalmakat közvetítő tantárgyak számát a jogi tárgyak rovására. Az új rendelkezések alapján megszervezett tanfo-

lyamok színvonala erőteljesen visszaesett, a jogi tárgyak tanítása másodlagos jelentőséget kapott, és helyette a résztvevők a kommunista ideológia iránti pozitív politikai attitűdjének erősítése vált meghatározóvá. 1948 végére a szovjet zóna ezer bírójából majd ötszáz részesült ebben a képzésben. Néhány év múlva ez az arány meghaladta a 90 %-ot.

Ezzel a változtatással közel egyidejűleg egy másik problémát is orvosolni kellett. A SZET egy korábbi döntése kiterjesztette mind a négy megszállási zónára a még 1877. január 27-én elfogadott, azóta több ponton módosított a bíróságok működéséről szóló törvény (GVG) hatályát. A jogszabály 2. §-a a bírói hivatal betöltésének feltételül egyetemi végzettséget és két államvizsga letételét írta elő. A népbírák képzését meghatározó szabályok azonban mindezt figyelmen kívül hagyták. A szovjet megszállási zóna fellebbviteli bíróságaihoz egyre több panasz érkezett, amelyek rámutattak a hatályos szabályozás ellentmondásaira és ez jogi bizonytalansághoz vezetett. Számptalan esetben a fellebbezés alapját az képezte, hogy az ítéletet népbíró hozta meg, aki valójában erre nem is lett volna jogosult. A SMAD 193. számú parancsa — mit sem törődve a SZET határozatával — megerősítette a népbírák ítélezésre való jogosultságát.

BEFEJEZÉS

Schiffer visszahívásával eltűnt az utolsó akadály is az igazságszolgáltatási rendszer SED által elképzelt felépítésének útjából. Sutba vágták a hatalmi ágak szétválasztásának elvét, és helyette a hatalom koncentrációját valósították meg. A törvényhozásra, a végrehajtásra és az igazságszolgáltatásra nem egymást ellenőrző hatalmi ágakként tekintettek, hanem csupán mint állami tevékenységi körökre. Mintául a szovjet államberendezkedés szolgált, illetve a vita szabadságát és a cselekvés egységét megtestesítő demokratikus centralizmus. A német kommunisták prognózisa szerint a társadalmi osztályok eltűnnek, nem lesznek egymás ellen kijátszható rétegek, és létrejön a munkások és parasztok állama, a népállam. Minden hatalom a népé lesz, amelynek nincs szüksége semmiféle kontrollra. A következő esztendő, 1949 e tervek megvalósításával telt el. Addig is azonban „[a] demokrácia kulisszáinak takarásában a gyepőt szorosan kézben kell tartani”. [15]

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] ORWELL, G. You and the Atomic Bomb, *Tribune*, London, 1945. október 19. George Orwell: You and the Atomic Bomb (letöltés ideje: 2022. július 11.).
- [2] ORWELL, G. Future of a ruined Germany. *The Observer*, 1945. április 8.
- [3] GÖRTEMAKER, M., SAFFERLING, Ch. *Die Akte Rosenberg. Das Bundesjustizministerium der Justiz und die NS-Zeit*. München: C.H.Beck, 2016. 558 p. ISBN 978 3 406 69768 5.
- [4] WENTKER, H. *Justiz in der SBZ/DDR. 1945-1953 Transformation und Rolle ihrer zentralen Institutionen*. Veröffentlichungen zur SBZ/DDR-Forschung im Institut für Zeitgeschichte. Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte Herausgegeben vom Institut für Zeitgeschichte Band 51. München: R. Oldenbourg Verlag, 2001. 647 p. ISBN 3-486-56544-3.
- [5] SCHIFFER, E. *Ein Leben für den Liberalismus*. Berlin-Grünwald: Herbig, 1951. 255 p.
- [6] WENTKER, H. *Eugen Schiffer als Präsident der Deutschen Zentralverwaltung für Justiz in der SBZ (1945–1948)*. In: *Jahrbuch zur Liberalismus-Forschung (221–239)* (szerk.) Eckart Conze, Joachim Scholtyseck, Dominik Geppert, Elke Seefried. Baden-Baden: Nomos, 2017/29. évf. 364 p. ISBN 978 3 8487 4377 3.
- [7] SCHIFFER, E. *Rechtssicherheit in der Demokratie*. In: *Vorwärts und Aufwärts. Wege und Ziele der Liberal-Demokratischen Partei*. Berlin: Druckerei- und Vertriebsgesellschaft, 1945. 56 p.

- [8] ROTTLEUTHNER, H. „...wir müssen alles in der Hand haben.“, *Justizpolitik in der SBZ und der DDR 1945-1954*. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Frankfurt am Main: Druck- und Verlagshaus Zarbock, 2021.
- [9] WASSERMANN, R. *Freisler und Benjamin als Exponenten totalitärer Justiz*. In: *Deutsche Richterzeitung*. (szerk. Sven Rebehn, Deutscher Richterbund) München: 1994/4. 72. évf. (281-285).
- [10] FETH, A. *Hilde Benjamin (1902 -1989)* In: *Neue Justiz, Zeitschrift für Rechtsentwicklung und Rechtsprechung in den Neuen Ländern*. Berlin: Nomos. 2002/2. 56. évf. (64-67.)
- [11] Sz. n. *Die Zahl der juristischen Lehrkräfte und Studenten an den deutschen Universitäten*. In: *Deutsche Rechts-Zeitschrift*, 2. évf. Tübingen: Mohr Siebeck, 1947/1.
<https://www.jstor.org/stable/20809497>letöltés ideje: 2022. augusztus 6.
- [12] LUBINI, J. *Die Verwaltungsgerichtsbarkeit in den Ländern der SBZ/DDR 1945–1952*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2015. 319 p. ISBN 978-3-16-153526-0.
- [13] WENTKER, H.(szerk.) *Volksrichter in der SBZ/DDR 1945 - 1952: Eine Dokumentation*. Berlin, Boston: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1997. 240 p. ISBN 3-486-64574-9.
- [14] PFANKUCH, J. *Volksrichterausbildung in Sachsen 1945-1950*. Dissertationsschrift. Rechtshistorische Reihe. Berlin: Peter Lang, 1993. 224 p. ISBN 9783631463208.
- [15] LEONHARD, W. *Die Revolution entlässt ihre Kinder*. Köln: KiWi-Taschenbuch, 2005. 704 p. ISBN 978-3-462-03498-1.

A SZET által kibocsátott jogszabályok lelőhelye: <https://www.deutscher-gerichtshof.de/>